

Вінницький національний технічний університет
Український філософський фонд

Sententiae

Наукові праці
Спілки дослідників модерної філософії
(Паскалівського товариства)

2007

Спецвипуск № 1

**Випадковість в сучасному світі:
діалог науки, релігій, культур**

УНІВЕРСУМ-Вінниця
2007

Вадим Слюсар (Житомир)

ВИПАДКОВІСТЬ У ПРОЦЕСІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність проблеми. Особливістю розвитку філософської науки на рубежі ХХ – ХХІ століть стала зміна відношення до навколишнього світу, який «постас ... не у формі декартівського механізму (що існує за принципами причинно-наслідкових зв'язків), а як «збірник» процесів самоорганізації (спонтанного становлення і необоротних катастрофічних змін)» [6, с. 4]. У сучасному світі стають домінуючими невизначеність, випадковість і нестабільність, які суттєво детермінують людське буття.

В умовах соціальних відносин нового типу, ускладнених соціально-економічною кризою та процесом утвердження комерціалізації усіх сфер життя, в яких знаходиться сучасний українець, відбувається трансформація мотиваційних компонентів самореалізації особистості. Вона характеризується деформацією у структурі мотивації, руйнуванням високих, значимих для людини цінностей, виникненням додаткових аспектів ціннісної кризи, необхідністю зміни провідних мотивів, а стосовно індивідуальних життєвих стереотипів глибшого (несвідомого) психологічного рівня, то вони поглиблюють соціальну дезадаптацію психологічно ригідних людей, неспроможних швидко адаптуватися до мінливих соціальних умов [5, с. 72]. Ці викликане

пасами перед тим, що у період соціальних трансформацій найбільш гостро проявляється кризове сприйняття індивідом оточуючої дійсності, яке утверджує домінування випадкових факторів у процесі самореалізації особистості.

Відзначаючи залежність самореалізації особистості від життєвих обставин, потрібно відмітити, що не можна перебільшувати їх роль, перетворювати таким чином на фатально визначену долю, оскільки особливою характеристикою суто людського існування є відсутність суворої детермінованості чи законами біологічного виду, чи соціально-культурними чинниками. Індивід народжується нездатним до самостійного існування, без детальної чітко розписаної програми його власного життя, проте у цьому бутті він у процесі саморозвитку та самореалізації здійснює з безмежної кількості варіантів та способів життя свою власну модель. Перед кожним індивідом постає проблема вибору конкретної моделі, при цьому актуальності набувають питання свободи вибору. Потрібно зазначити, що людина не може бути абсолютно вільною, оскільки постійно залежить від чинників, які обумовлюють її поведінку, світовідношення, вона є носієм певної генетичної спадковості, знаходиться під впливом соціально-культурних факторів конкретного соціуму, а останні своєю спільною дією створюють різного роду випадковості, в які втягується людина.

Метою цієї статті є дослідження детермінації самореалізації особистості різними випадковими чи неспрогнозованими явищами або непередбачуваними процесами, визначення міри їх впливу та аналіз способів подолання небажаних для індивіда наслідків. При розгляді поставлених проблем базовими поняттями виступають «самореалізація особистості», «випадковість», «свобода», «доля», «життєві програми та плани».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема випадковості завжди була актуальною для філософських наук, особливо стосовно антропологічного та соціального контекстів. Вплив зовнішніх випадкових деструктивних факторів на процес самореалізації особистості був предметом дослідження радянських, у тому числі й українських, філософів В.П. Андрущенко, Є.І. Головахи, Л.В. Губернського, Л.Н. Когана, В.Г. Кременя, М.І. Паніної, Л.В. Сохань, І.Т. Фролова, В.І. Шинкарука та інших. Сучасні трансформаційні процеси у нашому суспільстві та поява нових методів вивчення цієї проблеми спонукають до посилення наукових пошуків, зокрема, досліджуються самореалізація особистості в умовах маргінальних процесів В.І. Муляром, доля як предмет філософського дискурсу Є.В. Болотіною, фортуна як елемент світоглядних орієнтацій людини А.В. Орловим, синергетичний вимір

самореалізації особистості в умовах трансформації суспільства
Г.О. Нестеренко.

Розглядаючи випадковість і процес самореалізації особистості, слід відмітити діалектичний взаємозв'язок цих явищ, адже, з одного боку, реалізуючи власні сутнісні сили, особистість втілює певну життєву програму, прагне подолати, хоча й не зняти повністю, вплив випадкового, здатного її змінити або зламати взагалі. А, з іншого боку, випадковість стимулює індивіда створювати таку модель саморозгортання, яка була б пластичною, легко змішувалась та адаптувалась до непередбачуваних змін, спонукала б до набуття ним цілісності як необхідної для даного процесу особистісної якості, пошуку духовних засад. Таким чином можна визнати детермінуючу роль випадковості у процесі самореалізації.

Усвідомлення залежності людини від непередбачених чи непрогнозованих зовнішніх чинників знайшло своє відображення ще у міфологічній свідомості у понятті «доля», яке утверджує абсолютну детермінацію людського буття волею богів. Людина визнається нездатною не тільки змінити наперед визначене власне життя, але й навіть пізнати свою індивідуальність для подальшої корекції майбутнього з метою всебічного розкриття здібностей. При чому повелінням долі підкорені не лише люди, а й самі боги. Віра в абсолютну визначеність вищими надприродними силами усього життєвого шляху індивіда є містифікованою, спрощеною формою його самодіяльності. Відповідно, доля заперечує втручання випадковості у життя людини, при цьому зберігаючи за нею певну свободу, дає можливість дізнатись, що з нею повинно трапитись у майбутньому і, пропонуючи вибір: скоритися або протистояти їй.

Свідомість людини на сучасному етапі розвитку відмовляється від сліпої віри у попередню визначеність життя, яка передбачає відмову від активності у процесах особистісного саморозвитку й самореалізації, оскільки віра у долю викликана тим, що індивід звільняє себе від відповідальності у цих процесах. Проте, й сьогодні зберігаються елементи такої віри як способу швидкого проходження у процесі самореалізації низки етапів, зокрема, самопізнання й самооцінки. Це проявляється в оперті людини під час прийняття серйозних життєвих рішень на гадання, ворожіння, астрологічні прогнози тощо. Незважаючи на страх перед долею, людина розуміє свою слабкість перед об'єктивними обставинами, а тому хапається за неї у визначальні моменти власного життя. Обов'язковою вимогою до здійснення подібних езотеричних практик є високий духовний рівень розвитку особистості, яка здатна ста-

нити власну свободу вище за різного роду пророцтва, усвідомлює, що кожна людина значною мірою є творцем власної долі.

Як відомо, механізми подолання деструктивної дії явищ випадковості у процесі самореалізації закріплюються у культурі. Річ у тім, що детермінантні соціальні чинники містять у собі набір готових моделей для самореалізації, правила, норми, ціннісні настанови та регулятори. Вони нав'язують індивіду конкретний порядок, інституціалізований у конкретному соціумі, і є обов'язковим для дотримання. Проте, реалізація особистістю власних сутнісних сил можлива лише за умов існування індивідуальної свободи та наявності непередбачених наперед моментів. Готові моделі для самореалізації особистості повинні містити у даному процесі можливості здійснення вільного вибору її змісту та форм і можливостей їх змінювати залежно від динаміки життєвих процесів. Такою сферою об'єктивної та суб'єктивної реальності виступає культура, яка є концентрованим і суперечливим досвідом людських сутнісних сил та містить у собі поліваріантність вибору, взаємозв'язків, відношень, узагальнені практики розв'язання суперечності «індивідуальне – соціальне», при чому як здійснені, так і ті, що потенційно могли б бути виконані.

Загалом, культура містить у собі готові моделі для реалізації особистістю власних сутнісних сил і цим самим сприяє подоланню напруги, яку викликають випадкові явища, що загрожують змінити життєву програму індивіда. Адже сучасні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, характеризуються переломними епохальними змінами, насамперед соціальними її культурними. Вони супроводжуються ломкою усталених традиційних форм життя, їх переосмисленням, переоцінкою цінностей та ідеалів, а також пошуком нових, адаптованих до нинішніх соціальних умов життєвих установок, форм та способів самореалізації. Сучасна українська культура "не тільки сприяє утвердженню вільного та творчого розвитку людини, але й, поклавши на її плечі всю відповідальність за рішення, які вона приймає, відкриває немалі можливості для стихійних форм її індивідуального самовираження" [1, с. 18] та для втручання випадкових обставин у структурний процес самореалізації взагалі. Цей процес ускладнюється також неоднозначністю співвідношення традиційних та сучасних форм суспільного життя.

Особистість як соціальний організм володіє здатністю до самовизначення у життєвому просторі, а міра реалізації свободи у самостверженні вирізняє особистість від «випадкового» індивіда. Останній формується в силу того, що його буття, життя визначаються не власною самодіяльністю, є продуктом не його особистості, а випадку, який обумовлений випадковістю на-

родження і соціальним становищем, які й визначають його долю [8, с. 115]. Розпредмечуючи культурний досвід, особистість оцінює життєві ситуації, в які потрапляють інші люди, виробляє своє специфічне відношення до них як до реалій власного життя. Проте, у процесі самореалізації їй доводиться приймати власні рішення, усвідомлюючи ймовірність їх хибності, котрі можуть рішуче змінити подальше життя.

У таких ситуаціях на перший план виходить свобода індивіда, яка полягає у тому, що основою для вибору повинні бути аналіз та оцінка ситуації, свідоме ставлення до життєвих подій і, врешті-решт, індивідуальна відповідальність, адже для цього «важливо передусім зрозуміти, чи є на життєвому шляху людини те, що не залежить від неї, якщо є, то, що воно собою представляє і які сили визначають непередбачені вільним волевиявленням людини повороти на її життєвому шляху» [3, с. 99].

У сучасному динамічному та формалізованому світі існує величезна кількість готових стереотипних способів тлумачення різних життєвих ситуацій, у зв'язку з чим в індивіда доволі часто виникає бажання уникнути відповідальності, перекласти її на випадкові обставини, на інших людей або на певні соціальні інституції. Фаталістична залежність від зовнішніх для індивіда детермінантів знімається сформованістю в нього внутрішньої мотивації саморозвитку, появою внутрішньої необхідності самореалізації, яка «витікає із нього самого, а не із зовнішніх обставин: він може здійснити себе не дивлячись ні, на що – ні на тиск долі, ні на страх смерті, тому що він не може зрадити своїй справі чи своїй ідеї» [2, с. 165]. Здійснення родової характеристики людини, яка полягає у свідомому облаштуванні її життя та у здатності до самостійного вибору, сприяє утвердженню такої особистості, сформована життєва програма якої не зазнає суттєвих впливів випадкових явищ. Потрібно визнати, що взагалі життя індивіда лише у другу чергу обумовлюється його позаособистісним буттям, яке, у принципі, складає лише його зовнішню оболонку, котра й містить у собі усе випадкове та невизначене. І лише, як зазначає Н.В. Хамітов, екзистенція як граничне буття людини і є саме тим прагненням до абсолютної незалежності, коли вона бажає самореалізуватися будь-якими шляхами в лабіринті необхідностей та випадковостей [10, с. 8].

Таким чином, необхідною умовою для процесу самореалізації особистості є її внутрішня свобода, яка формується у структурному процесі цілепокладання, що містить у собі такі етапи як самопізнання, самоідентифікація, самосвідомість, самооцінка й самозаперечення. Осмислення індивідом ролі цих чинників і рівень сформованості внутрішньої свободи, ініціативності у

перетворенні соціальної дійсності та складанні програми самореалізації сприяють утворенню його певної незалежності від несуттєвих життєвих обставин. Доволі змістовне дослідження впливу зовнішніх соціальних детермінант на формування внутрішньої індивідуальної свободи і залежності від випадковості здійснив Супоницькою І.М., яка на основі порівняльної характеристики ставлення до праці в американському та російському суспільствах доводить, що різні природне і соціальне середовища породжують й різні цінності. А тому в одному суспільстві (наприклад, американському) більшість людей вірить, що успіх є результатом трудової діяльності індивіда, а самореалізація особистості залежить винятково від її активності у вільному суспільстві рівних можливостей, а в іншому (зокрема, російському) – покладаються насамперед на випадок, удачу, що врешті-решт перетворює їх на фаталістів [9, с. 53]. Набуття індивідом особистої свободи як обов'язкової умови самореалізації особистості втрачає своє змістовне значення для представників останнього типу суспільства, її результат у такому разі залежить уже не від самої людини, а від зовнішніх незапланованих та нерегульованих обставин.

Вплив випадковості на процес самореалізації особистості може бути як деструктивним, коли незаплановані чи непередбачувані зовнішні або внутрішні фактори не дозволяють здійснювати визначений нею конкретний вид діяльності, так і конструктивним, організуючим, коли обставини сприяють переходу до наступного етапу життєтворчості раніше ніж індивід запланував. Особливістю самореалізації є те, що для цілісної особистості будь-який вплив випадкових факторів не може мати вирішального значення. Це досягається формуванням у неї такої якості як спрямованість у майбутнє, яка, у свою чергу, втілюється у практичні життєві плани та програму самореалізації, адже, як слушно зазначає Л.В. Сохань, і весь індивідуальний життєвий шлях «детермінується як дією обставин, що виникають стихійно, відповідно до цілей і форм життєдіяльності, так і обставин, що є результатом свідомої й планомірної діяльності» [7, с. 14].

Планування майбутнього вимагає від індивіда обов'язкового пізнання існуючих соціальних умов та можливостей, на основі яких він прагне реалізувати осмислені і визначені цілі життєтворчості, зокрема, отримати бажану освіту та кваліфікацію, здійснити трудову кар'єру, створити сім'ю, забезпечити власне існування необхідними матеріальними благами. Саме спрямованість у майбутнє і зумовлює індивідуальну свободу кожної людини, адже, як зазначав Л.Н. Коган, «майбутнє – це шляхи, які ми вибираємо» [3, с. 177]. У плануванні майбутнього досить важко передбачити усі можливі варіанти його

го розгортання, проте воно є пластичним, оскільки містить втручання різного роду випадковостей. Однак, коли в особистості сформована потреба у само-реалізації, то планування майбутнього містить у собі визначальну спрямованість, втілення якої сприяє їх подоланню та, при потребі, й усуненню.

Програма самореалізації особистості, як і взагалі її життєва програма, представляє собою цілісне уявлення індивідом власного життєвого шляху, основні цілі, засоби досягнення та результати самодіяльності. У програмі закріплюються основні направленості особистості, її цілі, відношення до світу та власного життя, що знаходить більш конкретне відображення у плахах. Це своєрідний уявний образ майбутнього людини, результат її самопізнання, самовизначення, самоідентифікації та сформованої самосвідомості, основною характерною рисою якого є спрямованість на суб'єкта. Адже він є діючим індивідом, котрий перетворює об'єктивний світ і реалізує власні сутнісні сили, самоудосконалюється й набуває індивідуальної свободи у взаємодії з ним. Реалізація свободи передбачає подолання індивідом випадкових та стихійних явищ, що стає можливим при виконанні низки умов. Особистість насамперед повинна ставити реалістичні цілі та напрямки самореалізації, узгоджені із суспільними цілями, підібрати відповідні способи їх досягнення, а саме суспільство, у свою чергу, повинно створювати необхідні умови для всебічного розвитку кожного, а уже оволодівши знаннями про об'єктивні соціальні закони, індивід зможе прогнозувати динаміку соціальних процесів, зменшити залежність від стихійних суб'єктивних факторів. Виходячи з цього, ще однією доволі значною умовою постає вироблення індивідуальної здатності здійснювати «само модель», котра містить у собі пізнання та усвідомлення власних здібностей, пошук ефективних шляхів самореалізації. Саме на основі правильного здійснення «само моделі» стає можливим робити певні прогнози, програми та плани, що сприяє усуненню суворо детермінуючого впливу випадкових чинників.

Специфіка життєвих програм та планів полягає не тільки у тому, що вони дозволяють передбачати майбутній розвиток індивіда у конкретних соціальних умовах і стимулюють подальший розвиток основних структурних елементів процесу самореалізації, зокрема, самопізнання, самооцінки та самовизначення. Це зумовлюється тим, що довгострокові плани містять у собі невизначеність та неконкретність, а для подальшого саморозвитку індивід повинен мати можливість на основі результатів реалізації кожної життєвої цілі корегувати саму програму.

На тлі всезагальних неоднозначних, багато в чому суперечливих соціа-

льних процесів одним з основних детермінуючих чинників життя індивіда, який перебуває в ситуації постмодерна, утверджується невизначеність. Даний процес ускладнюється також тим, що «людина постійно, завжди (що визначене її специфічною, унікальною природністю) знаходиться у стані екзистенційної невизначеності, яка характеризується біологічною недостатністю, колізіями перервного та безперервного, раціонального та ірраціонального, де головним критерієм нормальності та збалансованості суспільних відносин є можливість (чи неможливість) реалізації себе, своїх здібностей, запитів та мрії кожним конкретним суб'єктом життєдіяльності» [4, с. 59]. Відповідно, така ситуація невизначеності не дозволяє точно пояснювати та прогнозувати певні події як у суспільстві, так і в житті окремого індивіда, вона представляє собою комплекс різного роду описів способів та механізмів самореалізації особистості, котрі передбачають наявність альтернативних описів, проте жоден з них не здатен розкрити й розтлумачити людську природу. У цій соціокультурній ситуації кожна особистість у процесі розкриття власних сутнісних сил повинна не просто на основі самопізнання скласти й реалізувати життєву програму, а, насамперед, має володіти здатністю здійснювати відповідальний вибір, особливо, коли попередній не дозволив здійснитись цьому процесові у повному обсязі.

Також важливим способом зняття негативного деструктивного впливу на самореалізацію особистості випадкових подій є виховання її волі, яка постає як досягнутий рівень саморегуляції діяльності індивіда, і сприяє у здійсненні усвідомленого вибору, оскільки уже при складанні програми особистість робить свою життєдіяльність предметом власних волі та свідомості. Доволі успішно протягом багатьох століть захисну функцію від впливу випадкових факторів на процес становлення та розвитку особистості відіграла релігійна культура, яка містить у собі необхідні як для соціальних норм, так і для індивідуальної духовної стабілізації системи правил поведінки, емоційно-вольових установок, спрямованих на подолання різного роду криз, ризиків тощо.

Висновки. У сучасному українському суспільстві, де тривають трансформаційні процеси, основними ознаками яких є кризовість, невизначеність та нестабільність. Випадковість разом з іншими факторами відіграє детермінуючу роль у процесі самореалізації особистості, оскільки фундаментальною характеристикою людини є непередбачуваність долі, унікальність і свобода. Вплив незапланованих чи непрогнозованих подій та явищ обумовлює розвиток кожної людини, і, навіть, може бути основною детермінантою для "випа-

дкового" індивіда, чис буття визначається не його власною самодіяльністю, а передусім соціальними та біологічними умовами, Але лише особистість, яка реалізує власні сутнісні сили за створеною життєвою програмою, має здатність протистояти їх негативній руйнівній дії. Характерною ознакою сформованості такої особистості є насамперед набуття внутрішньої свободи, автономності та здатності здійснювати відповідальний вибір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорьян Б.Т. *Человек. Его положение и призвание в современном мире.* – М.: Мысль, 1986. – 224 С.
2. Губин В.Д., Некрасова Е.Н. *Философская антропология.* – М.: ПЕРСЭ; СПб.: Университетская книга, 2000. – 240 С.
3. Коган Л.Н. *Человек и его судьба.* – М.: Мысль, 1988. – 283 С.
4. Литвиненко А.Н. *Онтологические основания идентичности // Идентичність у сучасному вимірі.* Матеріали Міжнародної науково-теоретично конференції. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2006. – С. 59 – 61.
5. Пилипенко Н. *Психологічні особливості самореалізації особистості в умовах професійної кризи // Соціальна психологія, 2005, № 3.* – С. 72-79.
6. Саух П.Ю. *Філософія: бунтівний дух у пошуках панацеї // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, 2003, № 598.* Філософські проблеми науки, освіти та культури доби пост-модерну. – С. 3–5.
7. Сохань Л.В. *Життєвий шлях особи: життєві програми і цілі // Філософська думка, 1982, № 1.* – С. 13 – 15.
8. Сохань Л.В., Кирилова М.В. *Жизненная программа личности: структура и динамика жизненных целей // Жизнь как творчество – К.: Наукова думка, 1985.* – С. 113 – 140.
9. Супоницкая И.М. *Успех и удача: отношение к труду в американском и российском обществе.* – Вопросы философии, 2003, № 5. – С. 44 – 56.
10. Хамитов Н.В. *Философия человека: от метафизики к метаантропологии.* – К.: Ника-Центр, М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002. – 336 С.